

Roddel en schandaal

Michael Elias

LEXIS taalpraktijk

In het zevende deel van de *Enzyklopädie des Märchens* staat onder het lemma *Klatsch* dat dit begrip betrekking heeft op alledaagse conversatie waarbij iemand die het woord voert, bekende of bevriende personen meestal negatief in beeld brengt. Ter nadere bepaling vermeldt de auteur het verschil met het vergelijkbare *gerucht*: roddel is altijd op een persoon gericht, terwijl geruchten ook betrekking kunnen hebben op gebeurtenissen, zoals ongelukken of natuurrampen. Roddel is voorts meer gebonden aan een vertelsituatie en staat niet louter in dienst van informatieoverdracht.

Roddelen heeft amusementswaarde, is een sterk expressieve vorm van taalgebruik en raakt emoties. Degenen die eraan deelnemen, kunnen conclusies trekken over de verhouding tussen de roddelaar en degene die over de tong gaat. Gewoonlijk is de status binnen een groep daarbij in het geding; de al dan niet formele organisatie ervan kan bepalend zijn voor de mate waarin geroddeld wordt. De hechtheid en exclusiviteit van een sociale groep worden vaak mede door roddel gevormd: alleen wie over kennis omtrent de interne verhoudingen beschikt, kan eraan deelnemen; het actualiseert traditionele waarden en normen. Daar staat tegenover dat het niet de gemeenschap is die roddelt, maar het individu, als producent en recipiënt, want wie een roddel aanhoort, maar zelf geen bijdrage levert aan het gesprek, is er toch bij betrokken. Met roddelen kan iemand controle uitoefenen of eigen belangen najagen. Het is bij uitstek een middel om ongewenste individuen of groepen buiten te sluiten.

Gepubliceerd in:

S. Lestrade, P. de Swart & L. Hogeweg (Red.) (2015).

Addenda. Artikelen voor Ad Foolen (pp. 115–122).

Nijmegen: Radboud Universiteit. ©2015 de auteur(s).

Wederkerigheid

Roddelen is in zekere zin te vergelijken met het uitwisselen van goederen. Wie een roddelverhaal vertelt, kan hopen zelf ook zo'n verhaal te horen te krijgen. Met deze wederkerigheid valt voordeel te behalen: het moreel veroordelen van een ander of het verder verspreiden van een roddelverhaal verschaft mogelijk kapitaal op de communicatiemarkt. Er wordt geroddeld om andere mensen bij hun persoonlijke oriëntatie van achtergrondinformatie te voorzien, om het voor hen spannend te maken, om betrokkenheid, ontzetting, *Schadefreude* of verontwaardiging op te wekken over wat derden hebben meegemaakt. De kwaadspreker vernedert iemand in de hoop zichzelf te verheffen. Hij is zowel discreet als indiscreet wanneer hij onder het mom van vertrouwelijkheid een geheim verklapt dat een derde in een ongunstig daglicht stelt. Een kenmerk van roddelen is de afwezigheid van degenen over wie het gesprek gaat. Zij kunnen zich niet tegen eventuele onwaarheden of aantijgingen verdedigen. In sommige beschouwingen wordt naast misprijzende roddel ook prijzende roddel vermeld, die beperkt blijft tot de eigen groep of tot groepen waarmee men zich identificeert. Meestal gaat het bij een begripsomschrijving echter niet alleen om nieuwtjes, maar maakt kwaadspreken er deel van uit.

Hoe gaat roddelen in zijn werk? Het kan op zichzelf staan binnen een bepaalde *speech event* die een ander karakter draagt, maar het is ook mogelijk dat er zoveel roddels de revue passeren dat de *speech event* als zodanig het label 'roddelsessie' verdient. Daarin komt het overeen met raadsels opgeven of moppen tappen, waarbij deelnemers aan een gesprek eveneens op karakteristieke, cultureel bepaalde wijzen een vorm van communicatie inleiden die gestructureerder kan zijn dan men vermoedt. Een kenmerk van roddelen ligt net als bij raadsels of moppen in het tegen elkaar opbieden. Wie een roddel over iemand vertelt, zet veelal een cumulatief proces in werking, want de gesprekspartner die erin meegaat, zal rivaliseren door een nog ongunstiger, nog schandaliger, nog buitensporiger anekdote op te dissen. Wie in zo'n omgeving veel roddels weet te vertellen, ziet zijn status toenemen.

Roddels kunnen tijdens een conversatie waarin mensen bijeenzitten

en onbelangrijke dingen uitwisselen, als ‘het zout in de pap’ ervaren worden. Mensen hebben niet altijd in de gaten dat ze in een roddelcircuit verzeild zijn geraakt en komen daar soms pas achter als ze zelf over de tong gaan: ook in dat geval is er wederkerigheid. Roddelverhalen groeien en vervormen bij het doorvertellen. Een vrouw die in haar jeugd met een buurtjongen verstoppertje had gespeeld en hem veertig jaar later als minister op het bordes bij koningin Beatrix zag staan, zei me eens: ‘Ik had op mijn werk verteld dat ik als kind verstoppertje met hem had gespeeld. Een jaar later trof ik op een receptie een collega die me tijdens een gesprek over de politiek van deze minister de vraag stelde: jij hebt toch in je studententijd een relatie met hem gehad?’ Vaak wordt roddelen met vuur vergeleken: de een begin te roddelen en ‘steekt’ de ander aan. Roddels hebben een sneeuwbaaleffect, ze gaan ‘als een lopend vuurtje’ door een gemeenschap of samenleving. Andere geregeld gebruikte metaforen zijn die van gif, van een epidemie of van een kankergezwell, dat zich langzaam ontwikkelt zonder dat je het in de gaten hebt, maar uiteindelijk zeer destructief is.

Slachtoffers

Als synoniemen voor roddelen worden kwaadspreken, oorblazen, achterklap en laster genoemd. Soms treft men een onderscheid aan tussen roddelen en kwaadspreken enerzijds (waar) en laster anderzijds (onwaar). In spreekwoorden, uitdrukkingen en gezegden worden beide veroordeeld en geldt de tong als veroorzaker ervan. *Distels en doornen steken zeer, maar kwade tongen wel duizend keer. De lasteraar heeft de duivel op zijn tong, en wie hem aanhoort, in zijn oren.* In de westerse traditie ligt een vers uit het boek Leviticus (19: 16) ten grondslag aan de vermaning zich ervan te onthouden: ‘Gij zult niet als kwaadspreker rondlopen onder uw volk’. De tong is een zo gevaarlijk instrument, zegt de Talmoed, dat hij achter twee beschermende muren (de lippen en de tanden) verborgen moet blijven om misbruik te voorkomen. Roddelen heet in de joodse traditie *lasjon hara* ‘de kwade tong’ en veel geciteerd is het verhaal over de gevolgen ervan.

Een man sprak steeds kwaad over zijn rabbijn, maar op een dag kreeg hij spijt en vroeg hij hem om vergeving, waarbij hij aangaf boete te willen doen. De rabbijn vroeg hem om een veeren kussen open te snijden en de veertjes te verstrooien in de wind. De man vond het een vreemd verzoek, maar omdat het makkelijk was uit te voeren, deed hij het. Na afloop keerde hij terug en vroeg: 'Heeft u me nu vergeven?' 'Bijna', was het antwoord. 'Nog één ding, zoek de veertjes bij elkaar.' 'Maar dat is onmogelijk,' protesteerde de man. 'De wind heeft ze overal naar toe geblazen.' 'Precies,' antwoordde de rabbijn. 'Hoewel je het slechte dat je gedaan hebt wilt rechtzetten, is het onmogelijk om de schade die je woorden hebben aangericht te herstellen'.

De wind die de veertjes in alle richtingen blaast, heeft een nieuwe dimensie gekregen sinds de laatste eeuwwisseling: roddelen en kwaadspreken zijn op internet door het massale gebruik van *social media* ontstegen aan de vertelsituatie, de traditionele communicatiemiddelen en de ouderwetse roddelbladen. Opwinding over (vermeende) zonden, politieke correctheid, racisme, plagiaat of een bloot dan wel bedekt lichaamsdeel verspreidt zich razendsnel. Vaak haken praatprogramma's op tv in op de honger naar schandalen.

Moet iemand op de blaren zitten of virtueel gelyncht worden om wat op internet wordt rondgepompt? Om de woede van deelnemers aan een Twitter-tribunaal? Wie slachtoffer wordt van *mobbing* in de virtuele wereld, kan zich nauwelijks verdedigen tegen veelal onder schuilnaam geuite roddels en verdachtmakingen, die over kunnen gaan in beledigingen en bedreigingen om iemand te verkrachten, te mishandelen of te vermoorden. Het leven van mensen kan geruïneerd worden door een kleine misstap. Vaak is deze situatie vergeleken met de verdwenen publieke schandpaal. Andere duidingen: een Twitter-kruisiging, een renaissance van publieke vernederingen, herleving van burgerrechtspraak.

Reaguurders

Online tijdschriften waar mensen kunnen reageren op artikelen, hebben moderators om de oprispingen van internethooligans te censureren, maar er zijn ook sites die, ‘tendentieus, ongefundeerd & nodeloos kwetsend’, juist ruim baan bieden aan ‘reaguurders’. Voortdurend schieten ze digitale pijlen af op beleidsmakers, Kamerleden, opiniemakers, journalisten en activisten die onwelgevallige meningen verkondigen. De jacht op potentiële zondebokken is voortdurend gaande: schandaal na schandaal moet ons gevoel versterken in een permanente crisis te leven. Spindoc-tors of imagodeskundigen worden ingehuurd om iemands ‘uitstraling’ te bewaken en reputatieschade te voorkomen, want ook bij een gering vergrijp kan een persoon of organisatie mikpunt van algemene onvrede worden. Toen ik bij het schrijven van dit opstel de naam googelde van Wolfgang Niehüser, die twintig jaar geleden het lemma *Klatsch* voor de *EM* schreef, zag ik dat hij tegenwoordig *Kommunikationsberater* is en zich heeft verdiept in *Skandalbewältigung*.

Roddelen gaat over in schandaal wanneer steeds meer mensen eraan deelnemen en ze hun onderlinge rivaliteiten verdoezelen door buitenstaanders zwart te maken. In een crisissfeer waarin kwaadspreken endemisch wordt en steeds meer mensen treft, kan dat leiden tot een omslagpunt: de opgeroepen spanningen ontladen zich op één persoon, aan wie allen aanstoot nemen en die kristallisatiepunt wordt voor de onvrede. Men diept voortdurend nieuwe gegevens op die het schandaal versterken, waardoor de samenleving ervan overtuigd raakt dat er een boosdoener in haar midden is en dat de rust pas herstelt als deze is vertrokken. Zodra hij is ‘uitgedreven’ kan men weer enige tijd de illusie koesteren in een gemeenschap der rechtschapenen te verkeren – waarna een nieuwe cyclus kan beginnen.

Naast ‘aanstoot, schandelijk feit’ geeft het etymologisch woordenboek onder *schandaal* een citaat uit de achttiende eeuw waarin ‘slechte naam’ als betekenis wordt gegeven. Het Nederlandse woord is in een religieuze context via het Frans aan het Latijn ontleend, waar het teruggaat op het Griekse *skandalon*, ‘valstrik, struikelblok, aanstoot, ergernis, obstakel’. In de vindplaatsen uit de Septuagint en het Nieuwe Testament is het

Griekse woord meestal het equivalent van het Hebreeuwse *michsjol*, waar het nog een materiële betekenis kan hebben. In hetzelfde hoofdstuk van Leviticus als het hierboven genoemde heet het in vers 14: 'Gij zult [] voor de blinde geen struikelblok leggen'. Men mag geen misbruik maken van de handicap van een ander; hij kan zich niet verdedigen, geen wraak nemen. Veel voorschriften in dit bijbelboek behelzen regels voor de inrichting van een leefbare samenleving. Het gaat er onder andere om, de escalatie van wederzijds destructief gedrag dat uiteindelijk tot geweld zou kunnen leiden, via disciplinerende bepalingen op tal van terreinen te voorkomen.

Mimetische rivaliteit

Het *skandalon* komt meermalen ter sprake in het werk van René Girard, de Frans-Amerikaanse denker die bekend is geworden door het cultuurscenario dat hij en zijn leerlingen hebben vormgegeven binnen de 'mimetische theorie'. Begrippen als rivaliteit, conflict en crisis functioneren daarin ter verklaring van het zondebokmechanisme, dat duidelijk maakt hoe schandalen worden gecreëerd en samenlevingen in tijden van crisis en dreigende chaos omgaan met spanningen.

Door deel te nemen aan een roddelsessie of aan een Twitter-tribunaal maakt iemand onderscheid tussen zichzelf en een buitenstaander van wie het in enigerlei zin de moeite waard is om zich te distantiëren. Naast dit onderscheid is er echter ook een tegengestelde beweging: indifferentiatie. De kwaadspreeker bevindt zich in een gelijkgestemd gezelschap, dat zijn identiteit versterkt door zich te spiegelen aan de buitenstaander. Onderlinge verschillen raken op de achtergrond en de gelijkschakeling neemt toe naarmate er meer overeenstemming is over het gemeenschappelijk mikpunt, wat de jacht op dit slachtoffer intensiveert. Degenen die aan dat proces deelnemen, kunnen zodoende het kwaad waarmee elk mens nu eenmaal behept is, buiten zichzelf situeren.

Zonder het in de gaten te hebben, doen mensen bij het roddelen afstand van hun autonomie: niet alleen imiteren ze elkaar wederzijds, ook zijn ze in de ban van hun obstakel, degene die zij steeds sterker verafschuwen. Tegelijk is deze slechtaard model voor hun begeerten: als tegenpool, omdat hij iets bezit wat de roddelaars ontberen of omdat hij

handelt op een wijze die hen afgunstig maakt. Zo is er op verschillende vlakken rivaliteit: tussen de kwaadsprekers onderling in het opdissen van beschuldigingen, tussen hen gezamenlijk en mensen die zich in de kennissenkring van de roddelaars bevinden, en tenslotte met betrekking tot bekende figuren, die zich in de fysieke wereld op afstand bevinden, maar virtueel nabij komen. Bij een publiek schandaal gaat het daarbij om een model-obstakel verhouding tot de *rich and the famous*. Er is een enorme massa naamlozen die de tendens om dergelijke figuren tot zondebok te maken, versterkt. Hoe verstikkender persoonlijke schandalen worden, hoe groter de behoefte ze te dumpen in één groot schandaal, het hoogtepunt van een ontwikkeling die begint bij de rivaliteiten die voortvloeien uit de ‘mimetische begeerte’: de rode draad in deze argumentatie.

Mimesis betreft in de eerste plaats nabootsing bij het zich toe-eigenen van objecten. Maar bovendien imiteren mensen elkaar in hun al dan niet bewuste verlangens daarnaar: iets of iemand krijgt ‘gewicht’ doordat een ander er zijn of haar zinnen op zet. Een als nietswaardig beschouwd object wordt bijvoorbeeld aantrekkelijk wanneer een prestigieuze of aantrekkelijke persoonlijkheid het aangeeft als interessant hebbeding. In reclame wordt hier veelvuldig gebruik van gemaakt. Het feit dat individuen geneigd zijn elkaar na te doen, is tegengesteld aan het beeld dat wij van onszelf hebben: uniek, authentiek, anders dan de ander.

Het probleem dat zich voordoet wanneer je een ander tot model neemt voor je verlangens, is dat er rivaliteit kan ontstaan: hij wordt een obstakel voor het realiseren van je eigen begeerten als het object ondeelbaar is. De waarde van hetgeen begeerd wordt, is een sociaal, economisch of politiek gegeven; naarmate de rivaliteit heviger is en het begeerde goed schaarser is, neemt deze waarde toe. In dat proces vallen onderlinge verschillen weg: vechtersbazen gaan in hun escalatie van geweld steeds meer op elkaar lijken, al verkeren ze veelal in de illusie dat ze volstrekt anders zijn. Bij uitbreiding van het conflict naar andere partijen – rivaliteit is besmettelijk – komt het tot een ‘mimetische crisis’, het gevolg van een welhaast onbeheersbaar geworden rivaliteit in de samenleving, rijp voor schandalen.

Ambivalentie

Bij een schandaal versterken het begeren en de verontwaardiging elkaar wederzijds door een feedback die terug te voeren is op mimetische wisselwerkingen. Het gaat om een paradoxaal obstakel dat nauwelijks te vermijden is. De verontwaardiging die het schandaal oproept, is geworteld in de begeerte om de schuldige van de onschuldige te onderscheiden, aan te geven wie de verantwoordelijken zijn, de schanddaad volledig bloot te leggen en deze af te straffen. Een beroemde voetballer kan veel bewonderaars hebben, een rolmodel zijn en in tal van opzichten nagevolgd worden. Zodra hij echter in opspraak raakt, slaat de stemming gemakkelijk om, raakt hij uit de gratie en krijgt de verafgode man van weleer demonische trekken. Ambivalentie op emotioneel en sociaal gebied uit zich in de kwade tong.

Traditioneel verbiedt de hoffelijkheid in het menselijk verkeer het roddelen. Etiquetteboeken bevatten vanouds het advies om de goede sfeer tijdens een gesprek er niet door te laten te verzieken. Aan de basis van dit verbod ligt de intuïtie dat alle bescherming tegen het conflictieve mimetisme wegvalt wanneer mensen hun neiging om normovertredingen van anderen aan de kaak te stellen, niet kunnen beheersen. Kwaadsprekers leven in de romantische leugen van een strijd waarbij zij altijd aan de goede kant staan.